

Rébay Magdolna: A Batthyány és a Zichy család egyes tagjainak neveltetése a dualizmus korában

Kutatásunkban* egyes főrangú családok férfi tagjainak dualizmus kori nevelését, oktatását vizsgáljuk. Jelen tanulmányunkban két család¹ (herceg és gróf *Batthyány* és gróf *Zichy*²) tagjaival foglalkozunk. Arra vagyunk kíváncsiak, milyen céloknak megfelelően, mely elvek alapján, milyen értékekre és mely tartalmakra nevelték a fiúgyermeket. Hol zajlott az oktatásuk: otthon, magántanár irányítása mellett vagy pedig iskolában? Melyek voltak azok az iskolák, amelyeket a két család leginkább preferált? Milyen eredménnyel végezték a gyermekek tanulmányaikat?

A választott iskolák

Virág Irén az arisztokrácia 1790 és 1848 közötti neveltetésével foglalkozó könyvében megállapítja: „a főrangúak a gimnáziumi osztályok tananyagát többnyire magánúton sajátították el, a nyilvános intézményekben csupán magánvizsgát tettek. A katolikus családok gyermekei körében korábban előnyben részesített Theresianum népszerűsége csökkent, esedékes vizsgáikat valamely piarista vagy bencés gimnáziumban (Tata, Buda, Győr, Sopron, Pest, Sátoraljaújhely) tették le.” (Virág, 2013. 50. o.) Az általunk vizsgált két család közül Virág a Batthyányval foglalkozott. *Herceg Batthyány Gusztáv* (1803–1883) és testvére *Kázmér* (1807–1854) nem Magyarországon, hanem Bécsben nevelkedett. Nem kaptak magyaros szellemű nevelést, a magyar nyelvet csak értették, ellenben németül, franciául, angolul és olaszul beszéltek is. (Virág, 2013. 33. o.) *Gróf Batthyány Lajos* (1807–1849) miniszterelnök szintén Bécsben nőtt fel: eleinte otthon házitánító nevelte, majd két, arisztokrata körökben kedvelt magániskolában tanult: *Vinzenz Pleban*, majd *August Klinkowström* intézetében. Ezt követően utóbbi egyik tanára, *Nicolaus Möller* felügyelete alá került. (Fónagy, 2011. 113–120. o.) E néhány esettel azt kívántuk szemléltetni, hogy a reformkorban a Batthyány családban nem volt szokatlan a gyermekeket a császárvárosban neveltetni.

Az 1849 és 1911 között³ született fiúgyermekek közül a herceg/gróf *Batthyány* családban min. 28 személy érte meg az iskolás kort. Ez a szám az igen szerteágazó *Zichy* család esetében min. 64 fő.⁴ Eddigi kutatásaink során a főrangúak iskoláztatása szempontjából néhány oktatási intézménnyel már foglalkoztunk. A *Batthyány*ok pár fővel jelentek meg ezekben az intézményben, míg a *Zichy*ek három iskolában kimondottan felülreprezentáltak voltak (lásd 1. táblázat). Ezen intézmények mindegyike szerzetesrendi iskola, ami a *Zichy*ek erős katolicizmusa miatt nem meglepő. Egyikük a kalsburgi jezsuita kollégium volt.

---

* A kutatás az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának köszönhetően valósult meg. A bécsi kutatómunkát – emellett – a MÖB bécsi Collegium Hungaricum Ösztöndíja tette lehetővé. A tanulmány a Jézus Társasága Ausztriai Rendtartományának Levéltára (AASI) vezetője engedélyével kerül közlésre.

¹ Az egyszerűség kedvéért család és nemzetség fogalma közt nem teszünk különbséget, előbbit tágabb értelemben is használjuk.

² Beleértve valamennyi fiúági leszármazottat, tehát a gr. *Zichy-Ferraris*, a gr. *Zichy-Meskó* család tagjait is. Eképpen a gróf *Rubido-Zichy* ág kimaradt. Vizsgálatunkat igyekeztük minél több családtagra kiterjeszteni, amennyiben azt a források megengedték.

³ A dátumok kiválasztásában a szempont az volt, hogy a dualista időszakban (1867/68–1917/18. tanév) a gyermek 6–18 éves legyen.

⁴ *Gudenus* I. 1990, 113–132.; IV. 1998, 339–380. (A genealógiában vannak hiányok, a két szám ezért tekinthető minimumnak.)

1. táblázat: A Batthyány és a Zichy fiúk iskolái

1849 és 1911 között született férfiak	Herceg/gróf BATTYÁNY (min. 28 fő)	Gróf ZICHY (min. 64 fő)
Kalksburgi jezsuita kollégium	2	12
Bécsi Theresianum gimnáziuma	3	1
Pozsonyi kir. kat. főgimnázium	1	5
Pesti piarista főgimnázium	2*	10 (+ 1 lány)* ⁵
Székesfehérvári cisztercita főgimnázium	3	9
Veszprémi róm. kat. főgimnázium	n. a.	min. 2

*1879/80-tól a nyilvános tanulók, 1897/98-tól a nyilvános és a magántanulók közt.

Forrás: iskolai értesítők, AASI KK 37/2.

A kalksburgi jezsuita kollégium

A Bécshez közeli Kalksburg az elemzett korban még önálló község volt. Az egyik kollégiumhoz vezető utcában állt *gróf Zichy Edmundné gr. Gatterburg Gabriella* villája (lásd 1. kép). *Zichy* grófné négy évtizedig Kalksburgban élt, s itt is halt meg 1928-ban.⁶ Sokat tett mind a kollégiumért (őt adta át a diákoknak a tanév végén a díjakat), mind a községért. Utóbbi névadással (az utca ma *Gräfin-Zichy-Strasse*) fejezte ki háláját. A kollégiumba járt két fia (*Edmund* és *László*), valamint 3 unokája: *László* fiai, *László* és *Gábor*, valamint *gr. Serényi István, László* és *Ödön*.⁷

1. kép: A Zichy villa Kalksburgban

Forrás: AASI KK Photosammlung

A kalksburgi kollégiumot a jezsuita rend mély katolikus hittel rendelkező, egyházának és uralkodójának elkötelezett elit nevelésének a céljával hozta létre 1856-ban. Az intézmény 1892-től rendelkezett nyilvánossági joggal.⁸ Az 1849 és 1911 között született *Zichy* fiúk közül tizenketten jártak ide (ld. 1. táblázat).⁹ A két világháború közt még ketten tanultak itt: *gr. Zichy Ernő* (szül. 1920) és

⁵ Korábbi tanulmányunkban mind a két család tagjaira kitértünk (lásd *Rébay*, 2014.)

⁶ Az 1920-as években *László* fia is itt lakott, aki igen aktívan bekapcsolódott az öregdiákok közösségi életébe. (Alt-Kalksburger Abend, 1925. 22. o.; Alt-Kalksburger Akademie, 1925. 22. o.)

⁷ *Gräfin Gabrielle Zichy*, 1928. 91. o.

⁸ Történetéről lásd *Rébay* 2010.

⁹ *Zichy Edmund* (1874–1967), *Ernő* (1892–1957), *Fridos* (1860–1927), *Gábor* (1910–1974), *Henrik* (1869–1943), *István* (1887–1936), *János* (1868–1944), *Gyula* (1871–1942), *László* (1876–n. a.), *László* (1906–1979), *Miklós*

Ferenc (1925–2001), mindketten édesapjuk nyomdokaiba lépve.¹⁰ A *Zichy* gyermekek a kollégiumba otthoni nevelést követően jelentkeztek. (Kettőjükkel biztosan foglalkozott magántanár is.) Ennek az oka az lehetett, hogy a legidősebb jelentkező 12 éves volt, az átlagéletkoruk pedig 9–10 év. Az elemi iskolai képzést tehát otthon folytatták, de a többségük letette a magánvizsgát.¹¹ Konkrét intézmény két esetben ismert: *Gábor* a Katolikus Iskolaegyesület (Katholischer Schulverein) bécsi elemi iskolájába és a hietzingi népiskolába is járt, míg bátyja, *László*, az előbbibe.¹² Gimnáziumba ketten „jártak”, egyikük, *János*, Székesfehérvárt vizsgázott.

A fiúk jellemzően nem csak az iskolai tantárgyakat tanulták, hanem hét fő a francia nyelvet is, két fő emellett az angolt. Három *Zichynél* szerepelt zene és rajz a korábbi tanulmányokban. A kalksburgi gimnáziumban a kötelezők mellett választható, ún. rendkívüli tárgyakat is lehetett tanulni. A szülők elsődlegesen a magyar javára döntöttek¹³, mellette idegen nyelvek (francia, angol), ritkábban sport – főleg torna, de akár több sportág is, pl. az úszás, lovaglás, vívás egyike-másika –, még ritkábban zene, elvéve rajz, szépírás szerepelt a kívánságaik közt. Ebből látszik, hogy az arisztokrácia törekedett sokoldalú nevelést adni a gyermekeinek, s kihasználta a kollégium kínálta lehetőségeket. A nyelvek szerepeltek az első helyen, s az otthon, kis korban megkezdett nyelvtanulás az iskolában sem fejeződött be. A tantervben kötelező jelleggel szereplő latin és a görög mellett a társasági életben, a családi kapcsolatok ápolásában, a főnemesekek által preferált politikai, diplomáciai pályákon hasznosnak bizonyuló modern idegen nyelvek nem maradhattak ki a tanulmányokból.

A *Zichy* ifjak korukból kifolyólag a két előkészítő osztály egyikébe vagy valamelyik alsóbb gimnáziumi osztályba iratkoztak be. Mind a nyolc gimnáziumi osztályt öt fő járta ki ebben az intézményben. Egy fő (*János*) megszakította tanulmányait, a többiek 1–7 évet töltöttek itt (az átlag 6,3 év volt).¹⁴ *Gróf Zichy Gyula* pécsi püspök, kalocsai érsek (lásd 2. kép) például a székesfehérvári ciszterci főgimnáziumba lépett át, s itt végezte el a IV–VIII. osztályt, és érettségizett jó eredménnyel.¹⁵ A jezsuita nevelés azonban meghatározta az életét: rendszeresen megújította kalksburgi Mária Kongregációbeli tagságát és ő alapította meg működése anyagi alapját adománnyal megteremtve 1912-ben Pécsen a Pius gimnáziumot, amelynek vezetésére a jezsuitákat kérte fel.¹⁶

(1856–1915) és *Vladimir* (1864–1929). Az iskolában tanult, de még a kiegyezés előtt (1856/57.) *Vilmos* (1840–1875). (KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926., *Gudenus* IV., 1998. 344–379. o. Az adatlapok átírását köszönöm *Szász Lajos*nak.)

¹⁰ AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. Franz Zichy, Zichy Graf Ernő László.

¹¹ A megfogalmazás nem egyértelmű. A legfiatalabb, *gr. Zichy Fridos* esetében jutottunk arra a megállapításra, hogy nem vizsgázott le. (AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. Fridos Graf Zichy Vasonkeő.)

¹² AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. Ladislaus Graf Zichy; AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. Gábor Graf Zichy.

¹³ Két jelentkezőnél nem ismert/nem jelöltek meg rendkívüli tárgyat, a fennmaradó 10 eset közül 7-ben szerepelt a magyar. (Ennek magyarországi továbbtanulás miatt volt nagy jelentősége. Magyar nyelvből és történelemből ugyanis kiegészítő vizsgát kellett tenni.)

¹⁴ Mivel értesítők csak a nyilvánossági jog odaítélését követően jelentek meg, az életkorból és az iskolában töltött időből következtettünk arra, hogy vajon a teljes gimnáziumot itt végezték-e el.

¹⁵ Értesítő Székesfehérvár 1886/87. 124. o.; 1887/88. 98. o.; 1888/89. 156. o.; 1889/90. 202. o.; 1890/91. 68. o.; *Biró Zsuzsanna Hannától* kapott érettségi adat; Az Önképzőkör első alelnöke is volt, amint korábban bátyja, *János* is. Mind a ketten jó tanulók voltak – ez a tisztséghez elengedhetetlen volt. (1890/91. 47. o.; 1887/88. 79.)

¹⁶ [Der dritte Kalksburger Bischof], 1905. 25–27. o.

2. kép: Gróf Zichy Gyula kalsburgi egyenruhában

Forrás: AASI KK Photosammlung

Az arisztokrata ifjakkal kapcsolatban elő-előfordultak fegyelmezési problémák, mint ahogy azt a később országgyűlési képviselőnek választott *gr. Zichy Vladimir* esete is mutatja. *Vladimir* – aki két testvérével együtt a kollégium lakója volt – tehetséges volt ugyan, a tanárok is szerették, de a szorgalmával gondok adódtak. A vívás, torna, lovaglás jobban érdekelte, mint a latin, a görög és a matematika. Prefektusa, *P. Abel*, mivel csak nem javultak az eredményei, megróttta. Erre így válaszolt: „Schauen Sie, Hochwürden, was Sie mir so verübeln, ist bei uns ein Familienfehler.” [„Nézzé, Tisztelendő Atya, amit Ön oly rossz néven vesz, az nálunk családi hiba.”] *P. Abel* erre csak annyit mondott, ha ismét elégségest kap szorgalomból, egy életre megemlegeti. Mivel változás nem történt, a verés következett. *Vladimirt* nem a megalázó és fájdalmas büntetés, hanem az dühítette leginkább, hogy 3 Gulden borraivalót kellett adnia az azt végrehajtó éjjeliőrnek, ami nagyjából egy havi zsebpénzének felelt meg. A szorgalom jegyei ezt követően javultak...¹⁷

A *Batthyány* családnak két tagja tanult Kalsburgban, egy testvérpár: *József* (1868–1889) és *László* (1870–1831). Szüleik, *gr. Batthyány Lujza* és *gr. Batthyány József* bő gyermekáldással járó házassága 1879-ben válással végződött. Bő fél évvel később – minden bizonnyal annak következményeként – írtatták be a két gyermeket a kalsburgi kollégiumba. A fiúk szeretett, mélyen vallásos és szociálisan igen érzékeny édesanyjukat (lásd a 3. képen *Lászlóval*) korán, három évvel később elvesztették. (*Puskely*, 2014, 18–23. o.) Kalsburgba történő jelentkezésekor *József* 10, *László* 8 éves volt. Addigi nevelésük otthon zajlott nevelő irányításával. Eképpen készültek fel az elemi iskolai magánvizgára: *József* 4, *László* 2 osztályt végzett el így. Ami meglepő, hogy nem beszéltek idegen nyelvet, s zenét sem tanultak.¹⁸ A rendkívüli tárgyak közül – kimondottan hangsúlyosan – a magyar nyelvet, történelmet jelölték meg első helyen. *Lászlót* zongorára, úszásra és tornára is beírták. *Józsefnél* – noha ő volt az idősebb – elodázták s egyben rá bízták a választást: a tehetsége függvényében járhatott rendkívüli tárgyakra. *József* 6 évet töltött Kalsburgban.¹⁹ Bentlakásos intézményről lévén szó, szüleivel levélben tartotta a kapcsolatot. Apjához írt magyar vagy német sorai igen formálisak, s általában valamilyen alkalomhoz kapcsolódnak: a karácsonyi ajándékot köszönte meg, név-, születésnap vagy újév alkalmából gratulált.²⁰ Máskor praktikus célok miatt íródtak: *Laci* természetrajzi albumot, *József* ásványokat,²¹ adósságai kifizetésére pénzt kért²² vagy a nyári szünet

¹⁷ Wladimir Graf Zichy, 1929a. 59–60. o.

¹⁸ A gyermekek 1883-ban kerültek mostohaanyjuk felügyelete alá. Ő fogadott angol nevelőnőt melléjük. (*Puskely*, 2015. 23. o.)

¹⁹ AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. Joseph Graf Batthyány; AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. Ladislaus Graf Batthyány; AASI KK 37/2. László 1883/84-ben hivatalosan a Theresianum tanulója is volt. (*Gemmel-Flischbach* és *Manussi*, 1913. 251. o.)

²⁰ MNL OL FM 21538 62000–62006.; 62012.; 62018., 62019.

²¹ MNL OL FM 21538 62001. Kalsburg, 1881.11.24.

²² MNL OL FM 21538 62004. Kalsburg, 1884.05.13.

miatti elutazást intézte.²³ Kalksburgi életéről mindössze annyit árult el, hogy igen sok tanulnivalója van, de a nehézségek után már jobban teljesít,²⁴ valamint megjegyezte „itt igen sok magyar van, és én mindegyiket ismerem”.²⁵ A kollégiumba valóban sok magyar diák tanult, s mivel jó részük az arisztokrácia szűk köréhez tartozott, velük valóban kapcsolatban állhatott.²⁶

3. kép: Gróf Batthyány László édesanyjával

Forrás: AASI KK Photosammlung

A Batthyány testvérpár az 1885/86. tanévtől a jezsuiták kalocsai főgimnáziumában folytatta tanulmányait, József a VI., László a IV. osztályban. Az előző osztály tananyagából mind a ketten magánvizsgát (különbözeti vizsgát) tettek. József a jogi pályára készülve itt érettségizett jó eredménnyel 1886/87-ben.²⁷ Lászlót még nyolc évesen dacos természetűnek írták le. A jó kedélyű, temperamentumos gyermekkel már Kalksburgban adódtak fegyelmezési problémák. Csínyjei, tréfái miatt gyakran részesítették szóbeli figyelmeztetésben. Vezéregyéniség volt, diáktársaival ún. alliotra klubot alapított, amelynek elnöke lett. (Puskely, 2014. 20–21. o.) Kalocsán sem javult a magatartása, sőt tanulmányi eredményeivel is gondok voltak (IV. osztályban természetrajzból, egy évre rá görögből kapott elégtelent az év végén²⁸). Unokatestvérével, Vilmossal gyakran érték csínytevésen. VIII. osztályos korában végül szemtelen beszéde és pökhendi magatartása miatt kicsapták.²⁹ Tanárának közbenjárására az ungvári királyi katolikus gimnáziumban végezte el magántanulóként az utolsó osztályt, s tette le az érettségi vizsgát.³⁰ A két fiú Kalocsán a konviktus (Stephaneum) lakója volt. A számos rendkívüli tárgy közül többet is felvettek. József VII–VIII. osztályos korában franciául és vívni tanult, VII-ben gyorsírní is. László egy év kivételével (V. osztály) foglalkozott a francia nyelvvel, VI–VII-ben beírátták vívásra. Utóbbi évben egészségtant is tanult. Énekre és rajzra viszont egyikük sem járt, noha tudjuk Lászlóról, hogy muzikális volt és játszott zongorán.³¹ Nem ők voltak az egyedüliek a két

²³ MNL OL FM 21538 62006. Kalksburg, 1884.06.08.

²⁴ MNL OL FM 21538. 62004. Kalksburg, 1884.05.13., 62019. keltezés nélkül.

²⁵ MNL OL FM 21538. 62018. keltezés nélkül.

²⁶ Pontos számadatunk erre az időszakra vonatkozóan nincsen, de az 1880-as években készült fotók ezt egyértelművé teszik.

²⁷ Értesítő Kalocsa 1885/86. 57–58., 62–63., 1886/87. 46.

²⁸ Értesítő Kalocsa 1885/86. 58., 1886/87. 63.

²⁹ Puskely 2014, 20–24.

³⁰ Értesítő Ungvár 1889/90. 102., 104.

³¹ Értesítő Kalocsa 1885/86. 67–68., 70., 72.; 1886/87. 73., 77.; 1887/88. 90., 1888/89. 72.; Puskely, 2014. 25.

családból ebben az időszakban az iskolában: a már említett *gr. Batthyány Vilmos* mellett a testvére, *Tamás* is itt töltött néhány évet, s egy rövid időt *gr. Zichy Jakab* is.³²

Gr. Batthyány László ugyan a jogi pályát jelölte meg az érettségi letételekor, apja kérésére, aki bátyja halála miatt rá akarta bízni a birtok vezetését, a bécsi mezőgazdasági akadémiára iratkozott be. Ez a képzés azonban nem érdekelte, így fél év múlva átjelentkezett a bécsi egyetem filozófiai karára. Végül – apja akaratával dacolva, valóra váltva gyermekkori álmait – még annak halála előtt (1896) megkezdte orvosi tanulmányait, s lett főnemesi rangja ellenére a „szegények orvosa”.³³

Székesfehérvári ciszterci főgimnázium

A székesfehérvári gimnázium több fenntartóváltást követően 1813-ban került a ciszterek kezébe. A dualizmus korában nyolc osztállyal működött, melyekben az értesítők tanúsága alapján 42 főnemes tanult – a *Batthyány*ak közül hárman, a *Zichy*ek közül pedig kilencen (lásd 1. ábra).³⁴ Legnagyobb arányban a *Zichy*ek választották az intézményt, amelynek oka az lehetett, hogy a család Fejér vármegyében jelentős földtulajdonnal rendelkezett. A palotai főágazat lángi ágából itt tanult *Zichy Elemér* mind a két fia (*Nándor* [1861–1924] és *Aladár* [1864–1937]), valamint *János* összes fiúgyermek (János, Henrik és Gyula). Utóbbiak Kalksburgban is megfordultak. Többen tekintélyes karriert futottak be közülük, *Gyula* püspököt már említettük, *Aladár* és *János* pedig miniszter volt. Az oroszári főágazat seregélyesi ágából három (két testvér, *István* [1865–1921] és *Kázmér* [1868–1955], valamint *Guido* [1876–1897]), a szentmihályiból pedig egy (*Rafael* [1877–1944]) fiú tanult itt. (*Gudenus* IV., 1998. 344–366. o.) A *Zichy* fiúk eleinte magántanulók voltak, majd az 1880-as évektől megnőtt köztük a nyilvános tanulók száma. A századfordulón – a többi arisztokrata diákhhoz hasonlóan ők is elmaradtak.³⁵ A család utolsó tagja *Guidó*, aki 1894/95-ben érettségizett az intézményben.³⁶ Ezzel szemben a pesti piarista gimnáziumban éppen a századelőn (1905/06. után) jelentek meg a *Zichy*ek tömegesen, illetve egy *Batthyány* is. (*Rébay*, 2014. 259–262.) A 9 *Zichy* közül kettő (*Kázmér* és *Rafael*) végezte el mind a nyolc osztályt Fehérvárt. Érdekes *István* esete, aki itt volt elsős, másodikban a magánvizsgán már nem jelent meg, aztán hat év múlva beiratkozott a VI. osztályba és maradt az érettségiig. Hogy hol tanult közben, arról nincs adatunk. *Zichy János*ról viszont tudjuk, hogy a II. osztály után 3 évet Kalksburgban töltött, s a IV. (!) osztályba tért vissza Székesfehérvárra. Esetében is – ahogy *Istvánnál* – megnyúlt a tanulmányi idő.³⁷

A három *Batthyány* diák testvér volt: *Lajos* (1860–1951), *Géza* (1861–1891) és *Béla* (1863–1949). (*Gudenus* I., 1990. 124. o.) Országos híre a legidősebb tett szert, aki Győr vármegye főispánja, fiumei kormányzó, majd Győr országgyűlési képviselője volt. Érdemes kissé közelebbről megvizsgálni az tanulmányi útjukat. *Lajos* mindössze 2 évet végzett el Székesfehérvárt, az V–VI. osztály. Kimondottan jó tanuló volt, az első évben kitűnő, a másodikban jeles.³⁸ Talán a VII.³⁹, de a VIII. osztály tananyagából biztosan a győri bencés gimnáziumban vizsgázott le. Státusza maradt magántanulói. Itt is érettségizett. Később jogot hallgatott: először Budapesten, majd Berlinben és Párizsban.⁴⁰ Többi testvéréről kevesebbet tudni: *Béla* ugyanazokban az években volt fehérvári diák, mint amikor a

³² Értesítő Kalocsa 1885/86. 60.; 1886/87. 63–64.; 1887/88. 69., 78.; 1888/89. 61.

³³ Értesítő Ungvár 1889/90. 104.; *Puskely*, 2014. 18. 20., 25–27., 31.

³⁴ Számuk ennél magasabb is lehetett, nem feltétlenül tüntettek fel ugyanis minden magántanulót az értesítőkben.

³⁵ Értesítő Székesfehérvár 1867/68–1917/18.

³⁶ Értesítő Székesfehérvár 1894/95. 142. o.

³⁷ Henrik és Gyula már Kalksburgban kezdte meg a gimnáziumi tanulmányait. Gyula Székesfehérvárt érettségizett, de nem az osztálytársaival, mivel a VIII. osztály végén magyar nyelvtanból elégtelent kapott. (Feltehetően a szeptemberi pótérettségien.) Henrik a VI. osztályban kimaradt, s katonai iskolába iratkozott. (MNL FML VIII. 51. 75–96. doboz; 42. doboz 34. kötet 1891–92. tanév I. gyűlés.)

³⁸ II. osztályban görögből volt csak „jó”. (Értesítő Székesfehérvár 1873/74. 22. o., 1874/75. 80.)

³⁹ A magántanulókat az értesítő nem sorolja fel.

⁴⁰ Értesítő Győr 1877/78. 152. o.; *Batthyány Lajos*, 1897. 196. o.

bátyja. A II. és a III. osztályt végezte el szintén magánúton, jeles eredménnyel.⁴¹ Majd 1877/78-ban Győrött a VI. osztályba iratkozott be, de csak a következő évben vizsgázott le, vegyesen voltak jó és jeles jegyei.⁴² Géza ezekben az években nem volt a győri bencés gimnázium diákja, s Székesfehérvárt is csak egy osztályt végzett: 1873/74-ben a másodikat jeles eredménnyel, neki is a latin és a földrajz ment nehezebben.⁴³ Esetükben tehát kimutatható, hogy legalább három intézményben megfordultak a középiskolás éveik alatt, s nem feltétlenül a legrövidebb idő alatt végezték el a gimnáziumot. Hogy az arisztokraták körében gyakori volt az iskolaváltás – a középiskoláké és a felsőoktatási intézményeké egyaránt – a Függelékben található táblázatok adatai alapján is megállapítható. Ezek az intézmények közt – főként a felsőfokon – előfordultak külföldiek is. Több főrangú ifjúról tudjuk, hogy hosszabb tanulmányútra is vállalkozott. Már nem csak Európa a helyszín, egyesek Amerikába, sőt Ázsiába is eljutottak.

Összegzés

A két családról – főképp a népes Zichyról – elmondható, hogy egyes középiskolákat a többen jobban preferált. Ha a kedvező fekvés vagy a szimpatikus pedagógia, az internátusi lakhatási lehetőség miatt egy gimnázium kiválasztásra került, a testvéreket általában egy iskolába járatták. Az átiratkozás is rendszerint az összes testvérré vonatkozott. Az intézmények közt belföldiek és külföldiek egyaránt megtalálhatók voltak. A bécsi Theresianum ugyan nem került le a listáról, de alig néhányan tanultak itt. Szerepét a kalksburgi kollégium vette át. A két család tagjai nem túl gyakran végezték el valamennyi osztályt egy gimnáziumban. Pályaválasztásában a többség konzervatív volt: politikus, diplomata vagy katona lett és/vagy a birtokán gazdálkodott. Ennek megfelelő tanulmányokat folytattak jellemzően több intézményben, nem ritkán bel- és külföldön egyaránt. A fiatalabb generációban már akadt néhány kivétel: orvos, közgazdász. Műveltségükben is a hagyományos utat követték: az idegen nyelvek és a sport lényegi elemét képezte a neveltetésüknek.

Források

Levéltári források

Archiv der Österreichischen Provinz der Gesellschaft Jesu/Archivum Provinciae Austriae Societatis Iesu (AASI). Kollegsarchiv Kalksburg (KK) 37/2. [Register der eingeschriebenen Zöglinge, Bd. 2]. AASI KK Karton I. Anmeldebögen bis 1926. [Pontos adatok a lábjegyzetben.] AASI KK Photosammlung. [Rendezetlen.] Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár (MNL OL) Batthyány család levéltára, Missiles P 1314. FM 21538 61997–62019. sz. MNL Fejér Megyei Levéltár VIII. 51. Pálos-rend Székesfehérvári, majd a Ciszterci rend Szent István Gimnáziumának iratai. 75–96. doboz Névkönyvek (anyakönyvek) 1873/74–1894/95.; 42. doboz 34. kötet Tanári tanácskozmányok jegyzőkönyvei 1889–1893.

Országgyűlési almanachok, lexikonok

A magyar társadalom lexikonja. A Magyar Társadalom Lexikonja Kiadóvállalat, Budapest, 1930.
A Pallas Nagy Lexikona, II. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt., Budapest, 1893.
A Pallas Nagy Lexikona, XVI. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt., Budapest, 1897.

⁴¹ Latinból és földrajzból, valamint szabadkézi és mértani rajzból nem volt 1-es osztályzata. (Értesítő Székesfehérvár 1873/74. 25. o., 1874/75. 83.)

⁴² Értesítő Győr 1877/78. 149. o.; 1878/79. 225. o.

⁴³ Értesítő Székesfehérvár 1873/74. 25. o.

A Pallas Nagy Lexikona, XVIII. kötet. Pallas Irodalmi és Nyomdaipari Rt., Budapest, 1900.
Keresztény közéleti almanach, I–II. kötet. Budapest, 1940.
Országgyűlési almanachok. <http://dt.ogyk.hu/hu/gyujtemenyismertetok/orszaggyulesi-dokumentumok/orszaggyulesi-almanachok>. (2016.02.28.)
Révai Nagy Lexikona, II. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Rt. Budapest, 1911.
Révai Nagy Lexikona, XIX. kötet. Révai Testvérek Irodalmi Rt. Budapest, 1926.

Egyéb források

[Der dritte Kalksburger Bischof.] *Kalksburger Korrespondenz*, **21.** 50. sz. (1905) 25–27.
Alt-Kalksburger Akademie. *Kalksburger Korrespondenz*, **45.** 2. sz. (1925) 21–24.
Alt-Kalksburger Abend. *Kalksburger Korrespondenz*, **45.** 1. sz. (1925) 18–22.
Batthány Lajos. In: Sturm Albert (szerk.) (1897): *Országgyűlési almanach 1897–1901*. Budapest. 196–197.
<http://www3.arcanum.hu/almanach/opt/a081030.htm?v=pdf&q=WRD%3D%28batthy%E1ny%20Olajos%29&s=SORT&m=9&a=rec>. (2016.02.20.)
Értesítő Győr 1877/78 = *Értesítvény a Pannonhalmi Szt-Benedek-Rend győri főgymnasiumáról az 1877/78. tanév végén*. Győr, 1878.
Értesítő Kalocsa 1885/86. = *A Jézus-Társasági kalocsai érseki főgymnasium értesítője az 1885–1886. iskolai évről*. Kalocsa, 1886.
Értesítő Kalocsa 1886/87. = *A Jézus-Társasági kalocsai érseki főgymnasium értesítője az 1886–87. iskolai évről*. Kalocsa, 1887.
Értesítő Kalocsa 1887/88. = *A Jézus-Társasági kalocsai érseki főgymnasium értesítője az 1887–88. iskolai évről*. Kalocsa, 1888.
Értesítő Kalocsa 1888/89. = *A Jézus-Társasági kalocsai érseki főgymnasium értesítője az 1888–89. iskolai évről*. Kalocsa, 1889.
Értesítő Kalocsa 1889/90. = *A Jézus-Társasági kalocsai érseki főgymnasium értesítője az 1889–90. iskolai évről*. Kalocsa, 1890.
Értesítő Székesfehérvár = *Értesítvény a zircz ciszteczi rend székesfehérvári nagy gymnasiumáról az 1867/68. tanév végén*. Székesfehérvár, 1868. [Megjelent minden tanévben 1917/18-ig változó címmel.]
Értesítő Ungvár 1889/90. = *Az ungvári kir. kath. főgymnasium értesítője az 1888-89. tanévről*. Ungvár, 1890.
Fónagy Zoltán (2011): Fa és gyümölcse. Adalékok Batthyány Lajos bécsi tanulóéveihez. In: Deák Ágnes és Völgyessy Orsolya (szerk.): *História mezején. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged. 113–126.
Gräfin Gabrielle Zichy. *Kalksburger Korrespondenz*, **43.** 1. sz. (1928) 61.
Gudenus János József összeállította (1990): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, I. kötet. Natura Kiadó, Budapest.
Gudenus János József összeállította (1998): *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*, IV. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest.
Max Freiherr von Gemmel-Flischbach és Camillo Manussi Edler von Montesole (1913): *Album der k. k. Theresianischen Akademie (1746–1913)*. Theresianische Akademie, Wien.
Rébay Magdolna (2010): A kalksburgi jezsuita kollégium magyar szemmel. In: Fenyő Imre és Rébay Magdolna (szerk.): *Felszántatlan területeken. Tanulmányok Brezsnány László 65. születésnapjára*. Csokonai Könyvkiadó, Debrecen. 149–169.
Rébay Magdolna (2014): A hagyományos elit tagjai a budapesti piarista gimnáziumban a dualizmus korában (1897/98–1917/18). In: Fízel Natasa és Nóbik Attila (szerk.): *Ünnepi tanulmányok a 60 éves Pukánszky Béla tiszteletére*. Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged. 249–268.
Virág Irén (2013): *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Líceum Kiadó, Eger.
Wladimir Graf Zichy. *Kalksburger Korrespondenz*, **44.** 1. sz. (1929a) 59–51. o.

Wladimir Graf Zichy. *Kalksburger Korrespondenz*, **44**. 2. sz. (1929b) 40–41. o.

1. táblázat: Batthyányak tanulmányai

Név	Szül. év	1. Középisk.	2. Középisk.	3. Középisk.	1. Felsőokt. int. (szak)	2. Felsőokt. int. (szak)	3. Felsőokt. int. (szak)	Egyéb tanulmányok	Foglalkozás
Ervin	1877				Anglia				szerkesztő, iskolaalapító, politikus és közíró
Gyula	1888							Budapest, München, Párizs: magántanárok- tól művészeti leckék	festőművész, grafikus
József	1868	kalksburgi jezsuita kollégium	kalocsai jezsuita főgimnázium						
József	1858								hivatásos katona (hadnagy), képviselő
Lajos	1860	győri bencés főgimnázium			budapesti egyetem (jog)	berlini egyetem (jog?)	párizsi egyetem (jog?)	Nevelője Farkas Gyula (későbbi kolozsvári egyetemi tanár)	diplomata, fiumei kormányzó

Név	Szül. év	1. Középisk.	2. Középisk.	3. Középisk.	1. Felsőokt. int. (szak)	2. Felsőokt. int. (szak)	3. Felsőokt. int. (szak)	Egyéb tanulmányok	Foglalkozás
László	1870	kalksburgi jezsuita kollégium (közben bécsi Theresianum gimnáziuma)	kalocsai jezsuita főgimnázium	ungvári főgimnázium	bécsi mezőgazdasági főiskola (agrár)	bécsi egyetem (bölcész, orvos, orvosi doktorátus)			
László	1904	magyaróvári piarista főgimnázium			bécsi műegyetem (mérnök)	budapesti műegyetem (mérnök)			gépészmérnök
Pál	1860	bécsi Theresianum							hivatásos katona (százados)
Tivadar	1859	kalocsai jezsuita főgimnázium	fiumei tengerészeti akadémia		<i>nem végzett</i>				miniszter
Vilmos	1894	kalocsai jezsuita főgimnázium			innsbrucki egyetem (bölcészlet, teológia)	római egyetem (teológia)			püspök, c. érsek
Zsigmond	1856								hivatásos katona (főhadnagy)
Zsigmond	1891	kőszegi főgimnázium	szombathelyi gimnázium		angol college	pozsonyi egyetem?			

Forrás: Puskely, 2014. 259–264. o.; országgyűlési almanachok⁴⁴; életrajzi lexikonok⁴⁵.

⁴⁴ Az országgyűlési almanachokban a következő oldalon lehet keresni: <http://www3.arcanum.hu/almanach/opt/a081030.htm?v=pdf&a=start>.

⁴⁵ A felhasznált lexikonok: A magyar társadalom lexikonja, Keresztény közéleti almanach, Pallas Nagy Lexikona, Révai Nagy Lexikona.

2. táblázat: Zichyek tanulmányai

Név	Szül. év	1. Középisk.	2. Középisk.	3. Középisk.	1. Felsőokt. int. (szak)	2. Felsőokt. int. (szak)	3. Felsőokt. int. (szak)	4. Felsőokt. int. (szak)	Egyéb tanulmányok	Foglalkozás
Ágost	1852	nagyszombati érseki főgimnázium			bécsi egyetem (jog)	budapesti egyetem (jog, jogi dr.)			földrajzi és néprajzi tanulmányok, 1875-ben József bátyjával közel egy éves utazás Indiától Japánig, 1878: USA	képviselő, fiumei kormányzó
Aladár	1864	budapesti gimnázium			budapesti egyetem (jog)	strassburgi egyetem (jog?)	innsbrucki egyetem (jog?)	Hallei gazdasági akadémia (agrár)	többször bejárta Európát	miniszter, pártelnök, főrendiházi tag
Antal	1859				budapesti egyetem	bécsi egyetem				főrendiházi tag
Géza	1849	nagyszombati érseki főgimnázium	pozsonyi főgimnázium		pozsonyi jogakadémia (jog)					zeneszerző, zongoraművész
Géza Lipót	1882	Budapest	pozsonyi főgimnázium		budapesti egyetem (jog, jogi dr.)					főrendiházi tag
György	1900	budapesti piarista főgimnázium			budapesti műegyetem (gazdaság, dr. gazdaságtudományból)					felsőházi tag

Név	Szül. év	1. Középisk.	2. Középisk.	3. Középisk.	1. Felsőokt. int. (szak)	2. Felsőokt. int. (szak)	3. Felsőokt. int. (szak)	4. Felsőokt. int. (szak)	Egyéb tanulmányok	Foglalkozás
Gyula	1871	kalksburgi jezsuita kollégium	székesfehérvári ciszterci főgimnázium		székesfehérvári szeminárium	innsbrucki egyetem (teológia)	római egyetem (teológiai doktorátus)			püspök, érsek
Henrik	1869	kalksburgi jezsuita kollégium	székesfehérvári ciszterci főgimnázium	katonai iskola						hivatásos katona (főhadnagy)
István	1865	székesfehérvári ciszterci főgimnázium	bécsi Theresianum gimnáziuma		budapesti egyetem (jog)				hosszabb külföldi út	
István	1879				pécsi egyetem (bölcset, bölcsész-doktor)				bp., müncheni, nagybányai, párizsi festészeti tanulmányok	festő, grafikus, egyetemi tanár, múzeum-igazgató
Jakab (Zichy-Meskó)	1872				kassai gazdasági akadémia (agrár)				európai, észak-afrikai utazás	képviselő
János	1868	kalksburgi jezsuita kollégium	székesfehérvári ciszterci főgimnázium		berlini egyetem (jog)	budapesti egyetem (jog, államtudományi dr.)				pártelnök, miniszter, képviselő
Károly	1857									hivatásos katona, százados

Név	Szül. év	1. Középisk.	2. Középisk.	3. Középisk.	1. Felsőokt. int. (szak)	2. Felsőokt. int. (szak)	3. Felsőokt. int. (szak)	4. Felsőokt. int. (szak)	Egyéb tanulmányok	Foglalkozás
Miklós	1856	ausztriai gimnázium	magyarországi gimnázium		pozsonyi jogakadémia	morvafehértemplomi lovashadapródiskola				hivatásos katona (főhadnagy), képviselő
Nándor	1907				berlini egyetem (közgazdaság)	budapesti közgazdasági egyetem (közgazdaságtudományi dr.)				képviselő, tisztviselő, pilóta
Pál	1896	budapesti piarista főgimnázium			budapesti egyetem (jog)	hohenheimi mezőgazdasági főiskola (agrár)				
Vladimir	1864	kalksburgi jezsuita kollégium			(jog)	(agrár)				képviselő

Forrás: országgyűlési almanachok, életrajzi lexikonok.⁴⁶

⁴⁶ Lásd előző két lábjegyzet.

Kivonat

A Zichy és a Batthyány család egyes tagjainak a neveltetése a dualizmus korában

Tanulmányunkban két arisztokrata család tagjainak neveltetésével foglalkozunk. Azt vizsgáljuk, hol, milyen céloknak megfelelően, mely elvek alapján, milyen értékekre és tartalmakra nevelték a fiúgyermekeket. Forrásaink iskolai értesítők, magánlevelek, életrajzi lexikonok és országgyűlési almanachok voltak. Az általunk vizsgált iskolák közül a két család leginkább a pesti piarista és a kalksburgi jezsuita, valamint a székesfehérvári ciszterci gimnáziumot preferálta. Az elemi oktatást továbbra is magánúton végezték, az 1880-as évektől viszont – a székesfehérvári gimnázium esetében legalábbis – már el kezdett terjedni körükben a nyilvános oktatás. A gyermekektől a szülők elvárták, hogy beszéljenek több idegen nyelven, szívesen vették, ha sportolnak, rajzolnak és zenélnek.

Abstract

Education of Certain Members of the Zichy and Batthyány Families in the Age of Dualism

The study is about the education of the members of two aristocratic families. I am examining where, based on what principles and goals, what values and contents were included in the education of the boys. The sources were school reports, private letters, biographical encyclopaedias and parliamentary almanacs. From the examined schools, the two families preferred the Piarist Grammar School in Pest, the Jesuitenkolleg of Kalksburg and Cistercian Grammar School of Székesfehérvár. They had their primary education still privately, however, from the 1880s, - at least was the case with the grammar school in Székesfehérvár – public education had started in their circles. The children were expected to speak more foreign languages by the parents, and they took it fancy if they did some sports, drawing and make music.

Rövid szakmai CV

Dr. Rébay Magdolna a Debreceni Egyetem BTK Neveléstudományok Intézetének egyetemi docense. 2007-ben neveléstudományokból a Debreceni Egyetemen, 2009-ben történettudományból (művelődéstörténetből) az ELTE-n szerzett doktori fokozatot. 2013-ban neveléstudományokból habilitált a Debreceni Egyetemen. Kutatási területe: a nőnevelés és a felekezeti oktatás története a XIX–XX. században, valamint az arisztokrácia neveltetése a dualizmus korában.

Short Professional CV

Dr. Magdolna Rébay is an associate professor in the Institute of Educational Sciences at the Faculty of Arts of the University of Debrecen. She gained her first Ph.D. degree in 2007 in the University of Debrecen at Educational Sciences and another Ph.D. in 2009 in the Lóránd Eötvös University at History (Cultural History). She did habilitation in 2013 at Educational Sciences in the University of Debrecen. Her research fields: history of women's education and denominational education in the 19-20th centuries and the education of aristocracy in the age of dualism.